

Ruiende Knobbelzwanen in het Noordzeekanaal tussen IJmuiden en Amsterdam, aantallen in de periode 1989-99

Fred Cottaar

Inleiding

Al een aantal jaren worden ruiende Knobbelzwanen aangetroffen op het Noordzeekanaal tussen IJmuiden en Amsterdam. Een eerste overzicht van deze ruiconcentratie werd gepubliceerd door Cottaar (1990). In deze publicatie werd vermoed dat de aantallen zeer waarschijnlijk hoger lagen, omdat niet het gehele Noordzeekanaal werd afgezocht. Hoewel vanaf 1989 de aantallen op het Noordzeekanaal tussen de sluizen van IJmuiden en de Velsertunnel jaarlijks geteld werden, vonden pas vanaf 1997 tellingen van het gehele Noordzeekanaal plaats. Om de gegevens van de periode 1989-96 niet verloren te laten gaan is gekozen om deze gegevens alsnog te publiceren, samen met de tellingen over de afgelopen jaren (1997-99). Aanleiding hiertoe was mede het feit dat het Noordzeekanaal één van de ca. 15 concentraties van ruiende Knobbelzwanen in Nederland herbergt (Koffijberg et al, 1997).

Ruigebied

Om te voldoen aan het predikaat ruigebied zal een gebied genoeg rust en voedsel voor Knobbelzwanen moeten kunnen bieden. Mede gezien het grote aantal ruiers voldoet het Noordzeekanaal aan de criteria. Open water (dus veiligheid ten opzichte van predatoren), rust en voldoende én voedselrijk voedsel in de vorm van groenwieren en draadalgén, die op de basaltkeien langs de oevers groeien. De verspreiding van Knobbelzwanen is dan ook sterk gerelateerd aan het voorkomen van basaltkeien met wieren en algen langs de kanaaloevers. Deze criteria zijn een absolute voorwaarde voor ruiende Knobbelzwanen, aangezien zij voor een periode van 6-8 weken hun vliegvermogen verliezen. Hand- en armpennen worden namelijk allemaal gelijktijdig geruid. Een verkeerde keuze van een ruigebied kan gevolgen hebben voor de lengte van de ruitijd en de conditie van de zwanen (Ruitenbeek & Andersen-Harild, 1979).

Het Noordzeekanaal

Het gedeelte waar Knobbelzwanen op het Noordzeekanaal ruien is ca. 21 km lang (sluizencomplex IJmuiden-Westhaven Amsterdam) en ca. 275-300 meter breed. Op dit traject zijn oevers, soms gedeeltelijk, voorzien van basaltkeien. Hierop groeien groenwieren en draadalgen, die de voornaamste voedselbron voor de ruiende Knobbelzwanen vormen. Tevens wordt op ondiepe plaatsen bij het sluizencomplex van IJmuiden op roodwieren gefoerageerd (Cottaar, 1990).

Op het Noordzeekanaal vindt onregelmatig verstoring plaats. De duidelijke aanwezigheid van een jaarlijks succesvol broedpaar bij het sluizencomplex van IJmuiden kan echter de nodige commotie geven, maar ruiers mijden het territorium duidelijk. In hoeverre het groeiende aantal ruiende Nijlganzen (in 1997 en 1998 resp. 245 en 251 exx) van invloed is op het voorkomen van Knobbelzwanen rond het sluizencomplex zal moeten blijken. De Nijlganzen foerageren namelijk zowel op gras als op wieren die op de basaltkeien groeien en zijn dus regelrechte voedselconcurrenten voor Knobbelzwanen. Duidelijk is dat de laatste jaren Knobbelzwanen meer verspreid over het Noordzeekanaal verblijven (eigen waarnemingen). Nijlganzen verblijven alléén aan de kanaalkant van het sluizencomplex bij IJmuiden.

Een mogelijke, nieuwe verstoringbron is de draagvleugelboot die vanaf 1998 is gaan varen tussen IJmuiden en Amsterdam.

Periode 1989-96

Zoals reeds eerder vermeld hebben de aantallen gedurende deze jaren alleen betrekking op het traject van de sluizen in IJmuiden tot en met de Velsertunnel. De gegevens uit 1995 en 1996 zijn gebaseerd op een meitelling, zodat de aantallen een minimum zijn. De top van het aantal ruiers is namelijk pas in juli aanwezig (Cottaar, 1990; Van Dijk, 1990). Al met al geven de tellingen wel aan dat jaarlijks op het Noordzeekanaal wordt geruid. Uit eigen waarnemingen blijkt duidelijk dat de grote aantallen de laatste jaren niet meer rond het sluizencomplex verblijven maar meer verspreid over het Noordzeekanaal.

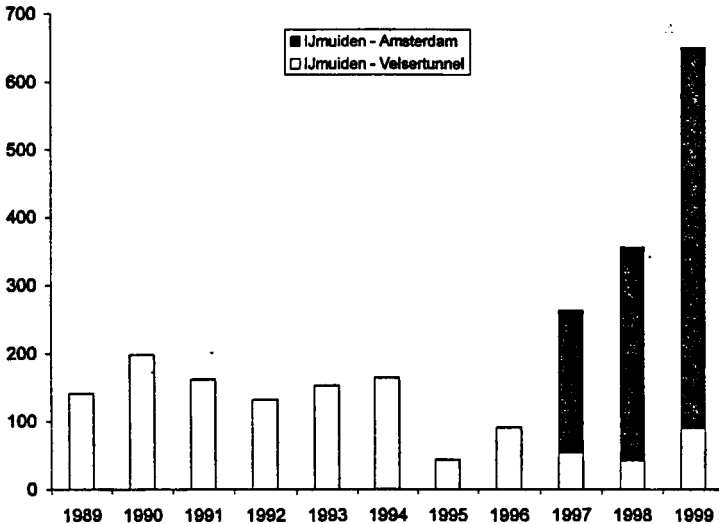
Gedurende de periode 1989-94 verbleven in het bovengenoemde deel van het Noordzeekanaal tussen de 132 en 198 ruiende Knobbelzwanen (zie figuur 1).

In Nederland ruiden in de jaren 1986-94 gemiddeld 8337 Knobbelzwanen (Koffijberg et al, 1997), in 1995 10165 exemplaren (SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep, 1997) en in 1996 8783 exemplaren (SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep, 1998). Het aantal dat in de jaren 1989-94 op het Noordzeekanaal ruide blijkt dus ongeveer 2% te zijn van het totaal aantal ruiers in Nederland.

Periode 1997-1999

In de periode 1997-99 zijn ruiende Knobbelzwanen in het gehele Noordzeekanaal van IJmuiden tot Amsterdam rond half juli geteld. Tevens werden dan andere watervogels geteld in het kader van een telling van de zoete rijkswateren, gecoördineerd door SOVON.

In de jaren 1997-99 werden respectievelijk 264, 356 en 650 exemplaren aangetroffen (zie figuur 1). Omdat het gehele Noordzeekanaal in alle drie jaren is geteld kunnen we vaststellen dat jaarlijks behoorlijke schommelingen in de aantallen kunnen plaatsvinden en dat er voorsnog een stijgende lijn in het aantal ruiende Knobbelzwanen zit. Verklaringen voor deze schommelingen zijn onder andere de hoeveelheid beschikbare voedsel op een ruiplaats, jongenproductie van het jaar ervoor en aantal aanwezige adulte exemplaren dat hun broedsel kwijt is. Uitgaande van de 8000 à 10000 ruiers in Nederland blijkt het aantal in de jaren 1997-99 op het Noordzeekanaal ruiende Knobbelzwanen ongeveer 3-8% te zijn van het totaal aantal in Nederland ruiende Knobbelzwanen.

Figuur 1. Aantal ruiende Knobbelzwanen in het Noordzeekanaal, 1989-99. Het traject Velsertunnel-Amsterdam is vanaf 1997 geteld.

Herkomst

De herkomst van de ruiende vogels is niet goed bekend. Zeer waarschijnlijk zijn de meeste exemplaren afkomstig uit de Haarlemse veenweidegebieden. Grote groepen jonge vogels verdwijnen daar in de loop van de zomer om naar ruigebieden te vertrekken (Cottaar, 1990). De laatste jaren heeft zich echter een nieuw fenomeen voorgedaan. In het weilandengebied tussen Haarlem en Spaarndam (Hekslootpolder) brengt een groep van 40-60, voornamelijk jonge Knobbelzwanen de ruitijd door op een weiland, hetgeen zeer ongebruikelijk is. Normaal gesproken ruien Knobbelzwanen op open water.

Er is een terugmelding bekend van een Knobbelzwaan die geringd was bij de Houtribdijk (IJsselmeer) en werd teruggemeld in de omgeving van Haarlem (Van Dijk, 1991). Exemplaren vanuit het Haarlemse gaan dus in ieder geval ook richting IJsselmeer. Waarnemingen zijn bekend van groepen Knobbelzwanen die vanuit het zuiden langs de Noordzeekust kwamen aanvliegen en het Noordzeekanaal bij IJmuiden invlogen in de maanden mei en juni (eigen waarnemingen). Dit duidt op ruitrek vanuit het zuiden, waarbij het niet onmogelijk is dat het hier deels gaat om vogels uit de Amsterdamse Waterleidingduinen. In de Amsterdamse Waterleidingduinen ruien tussen de 20-30 exemplaren (vermoedelijk plaatselijke broedvogels), een stuk minder dan 5-10 jaar geleden toen minimaal honderd ruiende exemplaren geteld werden (med. H. Vader). Door de huidige predatiedruk van Vossen (ook op de broedvogels) vertrekken Knobbelzwanen tegenwoordig mogelijk naar elders om te ruien. Het is niet ondenkbaar dat Knobbelzwanen het Noordzeekanaal gebruiken om uiteindelijk naar het IJsselmeer te gaan. Daar bevindt zich de grootste ruiplaats in Nederland (Koffijberg et al, 1997). Aannemelijk is dat zij zich onderweg op het Noordzeekanaal aansluiten bij andere groepen en blijven hangen. Te weinig voedsel en/of rust kan ze alsnog doen besluiten om richting het IJsselmeer te vertrekken.

Van alle Knobbelzwanen die vanaf 1989 op het Noordzeekanaal zijn bekeken konden slechts twee gemerkte vogels worden onderschept. Beide vogels droegen een Nederlandse ring en werden bij IJmuiden afgelezen met behulp van een telescoop. Het eerste exemplaar werd afgelezen op 2 juni 1990. Deze vogel was geringd op 20 augustus 1987 (als 1e kj) te Hasselt, Overijssel. Het tweede exemplaar werd afgelezen op 29 juli 1995 en was geringd op 4 september 1994 (als 1e kj) te Stiens, Friesland. Van het halsbandprogramma in de provincie Groningen werden geen exemplaren in het Noordzeekanaal waargenomen (eigen waarnemingen; Beekman et al, 1991). In sommige delen van Nederland worden weinig Knobbelzwanen geringd (o.a. Noord-Holland, Ebginge et al, 1998), zodat aan de hand van geringde vogels een onnauwkeurig beeld kan ontstaan over de herkomst

van de vogels. Men krijgt eerder een beeld van waar knobbelzwanenringers actief zijn.

Buiten de twee aflezingen bij IJmuiden zijn nog enkele andere aflezingen van Knobbelzwanen in Zuid-Kennemerland en de Haarlemmermeer bekend. Een exemplaar met een Deense ring, geringd op 1 december 1987 te Brunsnaes, Jutland (als $\geq 3e$ kj), werd afgelezen rond Vijfhuizen en Nieuwe Brug op 18 april 1992 en 7 januari 1997. Een tweede exemplaar met een Deense ring werd geringd op 19 januari 1987 te Sonderborg (als 3e kj) en afgelezen op 7 januari 1997 te Zwaanshoek. De derde buitenlander is een exemplaar dat geringd was op 12 juli 1980 te Luik, België (als 3e kj) en werd gezien op 21 januari 1986 te Spaarnedam. Een exemplaar dat op 16 augustus 1983 was geringd als 1e kj te Herkingen, Zeeland, werd afgelezen bij Spaarnwoude op 1 augustus 1991 (δ , met \varnothing en 6 jongen) en 16 januari 1994.

Samenvatting/Discussie

Vanaf 1989 worden ruiende Knobbelzwanen in het Noordzeekanaal tussen IJmuiden en Amsterdam aangetroffen. In de eerste acht jaar werd het traject IJmuiden (sluizen)-Velsertunnel geteld, vanaf 1997 het gehele Noordzeekanaal. Voor een overzicht van de gevonden aantallen wordt verwezen naar figuur 1. De aantallen in de eerste zes jaar lagen tussen de 130-200 exemplaren. In de twee jaren erna waren de tellingen te summier om ze eigenlijk in de reeks te betrekken. Met de getallen wordt alleen maar aangegeven dat ook in die jaren in het Noordzeekanaal door Knobbelzwanen werd geruid. De periode 1997-99 gaf een toenemend aantal Knobbelzwanen, vooral de toename in 1999 ten opzicht van 1998 was zeer opvallend (van 356 naar 650 exx). Hiermee is het Noordzeekanaal één van de belangrijkste ruigebieden in Nederland geworden met maximaal 8% van het aantal ruiende exemplaren in Nederland. De ruiers vinden op het Noordzeekanaal optimale condities, qua voedsel en rust, om de ruiperiode door te komen. Er wordt voornamelijk gevoerageerd op langs de oever op basaltkeien voorkomende groenwieren en draadalgen. Verstoringen vinden onder andere plaats door pleziervaart en mogelijk ook door de sinds 1998 varende draagvleugelboot (IJmuiden-Amsterdam).

Een indicatie van de herkomst van de ruiende Knobbelzwanen is moeilijk te geven. De waarnemingen van enkele geringde vogels geven te weinig informatie en zeggen meer over de plaats waar enkele knobbelzwanenringers actief zijn. Een (kleur)ring- en of halsbandprogramma op grote schaal en verdeeld over heel Nederland zou wat betreft een zeer welkom project zijn om een hoop onduidelijkheden op te lossen. Mede vanwege de op dit moment ontstane discussie over zwanenjacht/zwanenschade en de ontwikkeling van een beheersplan voor

Knobbelzwanen (Ebbinge et al, 1998). Een antwoord zou dan onder andere gegeven kunnen worden op de vraag waar ruiende vogels vandaan komen. Maar ook of er immigratie of emigratie is voor wat betreft broedvogels en de in groepen op weilanden foeragerende onvolwassen Knobbelzwanen.

Dankwoord

Martien Roos voor de hulp bij de tellingen van de afgelopen jaren en Erik Maassen en Kees Verbeek voor gegevens over geringde Knobbelzwanen.

Literatuur

- Beekman J.H., Koffijberg K. & Ubels R., 1991. Dispersie van onvolwassen Knobbelzwanen met halsbanden. Het Vogeljaar 39: 12-1+144.
- Cottaar F., 1990. Ruiende Knobbelzwanen (*Cygnus olor*) in IJmuiden. Fitis 26: 62-70.
- Dijk K. van, 1990. Ruiende Knobbelzwanen op het IJsselmeer. Intern rapport 1990-26 liw. Rijkswaterstaat directie Flevoland. Lelystad.
- Dijk K. van, 1991. Herkomst en leeftijdssamenstelling van ruiende Knobbelzwanen *Cygnus olor* op het IJsselmeer. Limosa 64: 41-46.
- Ebbinge B., Heesterbeek J.A.P. & Beekman J., 1998. Knobbelzwanen in Noord- en Zuid-Holland; een modelmatige benadering van de aantalsontwikkeling bij verschillende beheersscenario's. IBN-rapport 375. Wageningen.
- Koffijberg K., Voslamber B. & Winden E. van, 1997. Ganzen en zwanen in Nederland: overzicht van pleisterplaatsen in de periode 1985-94. SOVON Vogelonderzoek Nederland. Beek-Ubbergen.
- Ruitenbeek W. & Andersen-Harild P., 1979. De Knobbelzwaan. Kosmos. Amsterdam.
- SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep, 1997. Ganzen- en zwanentellingen in Nederland in 1995/96. SOVON monitoringrapport 97/05, RIZA rapport BM96.20, IKC Natuurbeheer coproductie 16. SOVON Vogelonderzoek Nederland. Beek-Ubbergen.
- SOVON Ganzen- en Zwanenwerkgroep, 1998. Ganzen- en zwanentellingen in Nederland in 1996/97. SOVON monitoringrapport 98/06, RIZA rapport BM97.17, IKC Natuurbeheer coproductie 20. SOVON Vogelonderzoek Nederland. Beek-Ubbergen.

Fred Cottaar, Lutulistraat 42, 2037 CB Haarlem